

Dwór szlachecki sprzed 250 lat

We wsi Ożarów, położonej w bogatym w tradycje budownictwa drewnianego regionie wieluńskim zachował się do dziś interesujący przykład tychże tradycji — dwór szlachecki z 1 poł. XVIII w. Obiekt ten może stanowić przyczynek do rozważań na temat kształtowania się polskiego dworu, m. in. poprzez wpływ na prowincjonalne budownictwo reprezentacyjnej architektury pałacowej, a także w rezultacie krzyżowania się elementów sarmackich z kosmopolitycznymi.

Ożarów był rzadko wzmiankowany w literaturze. Także o Władysławie Bartochowskim, za którego czasów dwór postawiono, chociaż ród ten odgrywał znaczną rolę w powiecie wieluńskim w XVIII w. — nie znajdujemy wielu informacji.

Z punktu widzenia architektury zwrócono uwagę na Ożarów po raz pierwszy na początku XX w., w okresie poszukiwania stylu narodowego. Pierwsze szkice dworu wykonał Z. Kamiński. Jeden z nich eksponowany był na wystawie „Wieś i Miasteczko” w 1915 r. a następnie opublikowany wraz ze zdjęciami wykonanymi przez Lisieckiego w wydawnictwie „Wieś i Miasteczko” (1916). Fotografie dworu znalazły się też w *Encyklopedii Staropolskiej* Aleksandra Brücknera.

Jedną z najwcześniejszych wzmianek o własności książęcej — Ożarowie podaje akt lokacyjny Wierzbia z 1381 r., zawierającą opis granic sąsiedzkich wsi. Wspomina o tym Ryszard Rosin w pracy pt. *Ziemia wieluńska w XII—XVI w. Studia z dziejów osadnictwa* (Łódź 1961). Jako parafię wymienia się Ożarów w 1440 r. oraz w 1520 r. w *Liber Beneficiorum* Łaskiego, w związku z kościołem filialnym w Wierzbju.

W 1458 r. Ożarów wspomniany jest jako szlachecka wieś prywatna, a jej proku-

rator Jakusz otrzymuje dwa łany ziemi tamże od Jana Mężyka z Dąbrowy.

Kacper Niesiecki w *Herbarzu polskim*, wydanym przez N. Bobrowicza (Lipsk 1839, tom. IV, strona 215) wywodzi stąd ród Ożarowskich herbu Rawicz, podając Jana Borgiło z Ożarowa pod rokiem 1489, z powołaniem się na Akta Ziemskie Wieluńskie. W 1496 r. Jan z Ożarowa (ten sam?) zaciąga pożyczkę u Macieja, sołtysa ożarowskiego. W cztery lata później, w 1500 r., posiadłość ożarowską przejmuje Jadwiga z Zagórzyna Zychlińska herbu Szelię, żona Mikołaja Lubrańskiego herbu Godziemba, wojewody kaliskiego. Córka jej Anna wyszła za Mikołaja Rusockiego herbu Korab, kasztelana biechowskiego, który wymieniany jest jako współwłaściciel Ożarowa ze Stanisławem Rusockim w rejestrze poborowym powiatu wieluńskiego z 1552 r. Majętność Rusockich stanowią wówczas Dąbrowa, Młynsko, Rudniki i część Łagiewnik.

Ok. poł. XVII w. właścicielem Ożarowa jest Krzysztof Grodzicki herbu Łada, starosta drohobycki (1656) i kasztelan kamieniecki (1658), generał artylerii koronnej, zmarły w 1659 r. Ożarów należy do Tymieńskich herbu Nałęcz, których majątek przechodzi od spadkobierców drogą sprzedaży do Erazma Kuleszy. Dokument związany z tą transakcją zawiera inwentarz dworu ożarowskiego i ujawnia jego katastrofalny stan, wynikły, zdaje się, z bezpośrednich działań w czasie wojen szwedzkich i rabunków wojskowych w powiecie wieluńskim. Nie nadający się do zamieszkania budynki przejęli Kuleszowie herbu Sępówron.

Niesiecki i Uruski w swoich *Herbarzach* wymieniają w Wieluńskim w XVII w. — Stanisława Kuleszę, wojewodę ostrzeszowskiego (1656 i 1661) oraz Stanisława,

Dwór w Ożarowie w 1951 r. (Fot. E. Kozłowska-Tomczyk)

Rysunek dworu ożarowskiego wykonany przez Z. Kamińskiego. Fotoreprodukcja z 1918 r. — S. Rakowski. Obie ilustracje ze zbiorów IS PAN

stolnika wieluńskiego, i jego syna Zygmunta, piastującego tę samą godność w 1690 r. Wydaje się, że w owym czasie nowi właściciele mieszkali sami w innym folwarku, którego zabudowania musiały być w lepszym stanie. Opis pomieszczeń dworu ożarowskiego z 1669 r., zawarty w inwentarzu, wykazuje niezgodność z aktualnym układem rzutu poziomego budynku; dotyczy zapewne innego obiektu, poprzedzającego obecny dwór.

W 2 ćwierci XVIII w. Ożarów znajduje się w posiadaniu rodziny Bartochowskich herbu Rola, wywodzących się z Bartochowa (w woj. sieradzkim). Z tego okresu pochodzi alkierzowy dwór drewniany.

Budowę dworu ożarowskiego, a prawdopodobnie i kościoła, wiązać należałoby z Władysławem Bartochowskim, skarbnikiem sieradzkim (1734), łowczym (1735) i kasztelanem wieluńskim (1760), poprzez litery L.R. — wyrzeźbione na belce jednego ze stropów we dworze — Ladislaus (Władysław) herbu Rola.

Bartochowscy są właścicielami Ożarowa do lat trzydziestych XIX w. W 1832 r. dwór od braci swej matki, Stanisława i Kazimierza Bartochowskich, nabywa Ignacy Bąkowski, co zostało wspomniane w *Księdze Hipotecznej Sądu Powiatowego* w Wieluniu.

W 1881 r. od Jana Kazimierza Bąkowskiego Ożarów odkupuje Wiktor Marek i w rok potem odprzedaje Niemcowi Henrykowi Meske. W niemieckiej rodzinie Meske vel Metzke pozostaje Ożarów do roku 1945.

Data 1757, towarzysząca inicjałem L.R., znajdującym się na belce stropowej dworu, jest rokiem ukończenia budowli.

Architektura obiektu wskazuje, że wznoszono go zgodnie z zasadami przyjętymi dla późnobarokowych dworów połowy XVIII w., będących przeciętnymi siedzibami szlacheckimi. Mapa z 1802 r., odnaleziona w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, ukazuje wydzieloną przed dworem przestrzeń dziedzińca, flankowaną w narożach dwoma budynkami połączonymi ogrodzeniem, posiadającym na osi zapewne bramę wjazdową. Lokalizacją obiektu mieszkalnego zdradza dążenie do uformowania większego

reprezentacyjnego założenia. Plan dworu stanowi prostokąt, do którego przylegają od strony podjazdu wschodniego dwa kwadratowe alkierze nie występujące poza lico elewacji bocznych. Od strony ogrodu znajdujemy dziś dwie przybudówki, które jako późniejsze i niedostosowane skalą do całości kontrastują z obiektem.

Podpiwniczenie południowo-zachodniej części budynku wskazuje na to, że dwór ożarowski był czteroalkierzowy. Potwierdzeniem tej tezy w materiałach ikonograficznych jest plan z 1802 r. ujawniający istnienie czterech alkierzy. Także Inwentarz ruchomości dworskich z 1821 r., sporządzony w związku ze śmiercią Anny z Walewskich Bartochowskiej, ugruntowuje przypuszczenia o czterech alkierzach, wymieniając je i nazywając narożnikami, przy tym, zgodnie z rysunkiem, na którym alkierz północno-zachodni jest powiększony, pomieszczenie zawiera dużo większą liczbę mebli (Archiwum Powiatowe w Sieradzu. Księga notarialna pow. wieluńskiego 1823 r., bez paginacji, nr aktu 229).

Tak więc dwór ożarowski posiadał początkowo cztery alkierze, uzyskując przez to zaakcentowanie wszystkich narożników elewacji, a także podkreślenie symetrii i osiowości zaznaczonej wejściem frontowym, jak również symetrię otworów okiennych w fasadzie od podjazdu.

Rozwiązanie czteroalkierzowe pozostaje w analogii do szeregu przykładów z najbliższej okolicy i z innych regionów kraju. Podobnymi cechami charakteryzował się dwór w Czarnożyłach koło Wielunia (obecnie nie istniejący) oraz dwór w Jasionie na ziemi sieradzkiej z końca XVII w. Dużo cech wspólnych z ożarowskim wykazuje dwór w Sosnowicy z 1723 r., mimo że jego alkierze przedstawiają na rzucie kształty prostokątów, natomiast w stosunku do specyfiki usytuowania alkierzy ożarowskich duże podobieństwo zdradza dwór w Godowie (gm. Puławy), rozebrany w 1909 r.

Alkierze nie występują z lica ścian bocznych, nie uwzględniają propagowanej w nurcie sarmackim rozłożystości wiejskiego dworu, lecz nadają budynkom charakter zwarty. Rzut poziomy głównego

korpusu dworu przedstawia prostokąt zbliżony do kwadratu. We wnętrzu zastosowano podział dwutraktowy. W części środkowej znajdujemy sień ze zgrupowanymi przy niej urządzeniami ogniowymi i niewielki salonik. Dla reprezentacyjnej sali, jaką była izba stołowa, przyjęto sytuację w narożu budynku, przy sieni, z którą posiada połączenie. Przyległa do niej izba od strony ogrodu jest prostokątna. Po przeciwnej stronie ulokowano dwa pokoje mieszkalne, oba jednakowe, kwadratowe.

Bryłę dworu w Ożarowie stanowi jedna tylko kondygnacja, zwieńczona wysokim łamanym dachem polskim, w stylu epoki. Nie posiada on już cebulastych kopuł, jakie wieńczą wcześniejszy dwór w Jasionie lub Czarnożyłach. Czterospadowe daszki nad alkierzami mają miękką linię, w górnej partii zdradzającą tendencję do wyokrąglenia, nie podciętego jednak w kształt baniasty.

Elewacja dworu ożarowskiego od strony podjazdu jest nadzwyczaj stroma — wejście zaakcentowano niewielkim naświetlem oraz dwoma oknami, po jednym z każdej strony. Interesującym elementem fasady wschodniej dworu jest późnobarokowa wystawka o bokach naśladowujących spływy wolutowe odwzorowane na detalu architektury murowanej z poł. XVIII w. Pod oknami wystawki znajduje się balustrada tralkowa z rozetą, traktowana w charakterystyczny dla tego czasu, sylwetowy sposób.

Detale architektoniczne z poł. XVIII w. zachowane są w stanie pierwotnym także w większości izb dworu ożarowskiego,

z pewnymi uzupełnieniami, jakich dokończyć musiano z biegiem czasu na skutek zniszczeń. Wnętrze dworu stanowi interesujący przykład ciesiołki i snycerstwa. Drewniane stropy belkowane posiadają profilowanie we wszystkich izbach, z wyjątkiem sieni. Deski stropów spoczywające na belkach konstrukcyjnych, ozdobione za pomocą nacięć i szazowania przy jednoczesnym ułożeniu ich w dwóch płaszczyznach, dają interesującą grę światła. Podobna zasada ułożenia desek została zastosowana we dworze w Sosnowicy, lecz belki i deski nie posiadały dekoracyjnych nacięć.

Wysokie kwalifikacje wykonawcze zespołu zatrudnionych przy budowie potwierdza mistrzowskie wykonanie profiliów poziomych gzymsów nadokiennych i drzwiowych w większości pomieszczeń. Przy dużej rozbudowie zostały one ozdobione snycersko różnorodnym ornamentem. Podobne gzymsy tworzą profilowania w drewnianym kościele parafialnym. Kościół ożarowski spłonął w 1742 r. Odbudowę jego zainicjowano w tym samym roku, z fundacji dziedzica Bartochowskiego, a zespół pracujący przy obu obiektach był ten sam. Kościół odbudowano w 1752 r.

Tradycje budownictwa drewnianego w regionie wieluńskim przetrwały od I poł. XVI do końca XVIII w. W bezpośrednim sąsiedztwie Ożarowa znajdujemy szesnastowieczne kościoły w Grębieniu, Popowicach, Kadłubie i Wierzbju, a z XVIII w. kościoły w Skomlinie (1740) i Ożarowie (spalony w 1914 r.).